

JOAN BADA I ELIAS

SOCIETAT I ESGLÉSIA A CATALUNYA
CENT ANYS ENTRE CONSTITUCIONS
I DICTADURES (1876-1978)

FACULTAT DE TEOLOGIA DE CATALUNYA

Amb el suport de: **Generalitat de Catalunya**
Departament de la Vicepresidència

© Edicions de la Facultat de Teologia de Catalunya

Barcelona, 2011

ISBN: 978-84-938620-0-8

Dipòsit legal: B. XXXXXXXX

Imprès a EDICIONES GRÁFICAS REY

Albert Einstein, 54 C/ B. Nau 15 – 08940 Cornellà de Llobregat (Barcelona)

ÍNDIX

PRÒLEG	9
ORIGEN DELS BISBES DE LES SEUS CATALANES (1500-1982)	15
LA LLIBERTAT RELIGIOSA A BARCELONA A LA LLUM DE LA CONSTITUCIÓ ALFONSINA (1876)	27
1. Precedents: la religió catòlica en les constitucions espanyoles de la primera meitat del segle XIX	27
2. La «Septembrina» i el seu comportament religiós	30
2.1. <i>La llibertat de cultes en la Constitució de 1869 i les seves conseqüències</i>	31
2.2. <i>La «segona reforma protestant» i la presència protestant a Barcelona</i>	32
2.3. <i>La reacció catòlica: magisteri episcopal, política escolar</i>	33
3. La restauració monàrquica i la nova Constitució (1876)	38
3.1. <i>La Constitució de 1876 (30 de juny)</i>	39
3.2. <i>L'aplicació i els seus problemes</i>	39
3.3. <i>La progressiva vinculació de l'Església a la monarquia</i> .	49
4. Conclusions	51
LA SETMANA TRÀGICA DE 1909. NOVES PERSPECTIVES	53
1. La relació institucional Església catòlica i Estat	53
2. L'oposició a l'aplicació de la Constitució	56
3. Problemàtica barcelonina en 1909	57
4. La violència entronitzada i els fets de la Setmana Tràgica ...	60
5. L'endemà de la Setmana Tràgica	63
6. Dies més tard... ..	69

L'ESGLÉSIA CATALANA EN LA PRIMERA DICTADURA DEL SEGLE XX.	
DEFENSA DE LA CATALANITAT ECLESIAL	71
1. El nomenament de bisbes (1878-1930)	76
2. La reivindicació de la llengua catalana com a pròpia de la predicació i la catequesi	78
2.1. <i>Dos documents importants 1918-1919</i>	80
2.1.1. La vinculació al catalanisme: Carta pastoral col·lectiva dels prelats de Catalunya (25 de setembre de 1918)	80
2.1.2. L'afirmació cristiana i el problema de Catalunya (19 gener 1919)	84
2.2. <i>Els decrets romans a petició del Govern espanyol de Madrid</i>	86
Apèndix	91
L'ESGLÉSIA EN LA CATALUNYA DE L'ESTATUT DE NÚRIA	99
Introducció	99
1. Els Punts de partença	101
1.1. <i>L'Església catalana en 1931</i>	101
1.2. <i>Uns punts de referència a l'Església romana</i>	102
1.3. <i>Moviments «privilegiats» a casa nostra</i>	103
1.3.1. El moviment litúrgic	103
1.3.2. El moviment bíblic	104
1.3.3. El Foment de Pietat Catalana	106
1.4. <i>Moviments «precaris» abans de 1931</i>	107
2. Els nous plantejaments	111
2.1. <i>La Conferència Episcopal de la Tarraconense</i>	112
2.2. <i>L'Estatut i la catalanitat en la CET</i>	118
2.3. <i>El nou plantejament econòmic</i>	122
2.4. <i>El pla pastoral proposat davant la nova situació</i>	126
2.4.1. El clergat	128
2.4.2. L'ensenyament	130
2.4.3. L'apostolat laical	132
2.4.4. Les publicacions	135
Conclusions	138

L'ESGLÉSIA CATÒLICA ALS PAÏSOS CATALANS DAVANT LA GUERRA CIVIL	143
1. Nova situació, nou plantejament	145
1.1. <i>La relació amb l'estat republicà</i>	147
1.2. <i>L'Església catalana a les portes de la II República</i>	150
1.3. <i>Els nous plantejaments pastorals</i>	152
2. La persecució religiosa	157
3. L'Església clandestina i la pugna pel culte públic	159
4. La «recepció» de la Guerra	163
LA GUERRA CIVIL I L'ESGLÉSIA A CATALUNYA	169
1. El concepte de «recepció» i el seu contingut	169
1.1. <i>La «Carta Colectiva» de l'episcopat espanyol</i>	170
1.2. <i>El magisteri papal</i>	171
2. La recepció dels fets	173
3. L'àmbit cronològic de la recerca	175
4. L'àmbit documental de la recerca	176
5. Epíleg	185
GUERRA CIVIL I ESGLÉSIA DE BARCELONA. NOVES APORTACIONS SOBRE LA MORT DEL BISBE IRURITA (1936-1942)	187
1. Introducció	187
2. Els fets de juliol de 1936	189
2.1. <i>Els registres al Palau Episcopal</i>	191
2.2. <i>La persecució i els intents d'evasió</i>	194
2.3. <i>Mons. Manuel Irurita Almándo, bisbe de Barcelona (1930-1942)</i>	196
3. Els fets de maig de 1937	200
3.1. <i>Senyals de la pervivència del bisbe</i>	201
3.2. <i>Intents de restablir el culte públic</i>	206
3.3. <i>Catalunya i l'Església</i>	208
3.4. <i>La vella Església i el nou Estat</i>	217
4. Els fets de 1939	224
4.1. <i>Encontre inesperat</i>	225
4.2. <i>La notícia en la premsa</i>	226
4.3. <i>La carta del nunci</i>	226
4.4. <i>Els documents episcopals barcelonins</i>	227

4.5. <i>Les explicacions del canonge Albert d'Onaindia</i>	228
4.6. <i>L'entrega del pectoral i del «lignum crucis» a Pius XII</i>	229
4.7. <i>Nomenament del successor d'Irurita</i>	229
5. <i>Conclusió</i>	231
 L'ESGLÉSIA OBLIDADA. CLERGUES A L'EXILI	241
1. <i>Introducció. Notes metodològiques</i>	241
2. <i>Els exiliats</i>	243
2.1. <i>Els exilis de llarga duració</i>	243
2.2. <i>Preveres exiliats per col·laboracionistes</i>	251
2.3. <i>Un cas especial: un col·laboracionista no exiliat</i>	253
2.4. <i>Religiosos exiliats</i>	254
2.5. <i>Els condemnats a l'ostracisme (exili interior)</i>	255
3. <i>Conclusió</i>	256
 L'ESGLÉSIA DAVANT LA DEMOCRÀCIA	257
1. <i>L'actitud de l'Església catòlica durant el procés democratitzador al Principat</i>	257
1.1. <i>Periodització</i>	257
1.2. <i>Precedents a tenir en compte</i>	258
1.3. <i>La dècada del Concili Vaticà II: necessitat del canvi</i>	259
1.4. <i>La transició eclesial en crisi</i>	261
1.5. <i>Conclusió</i>	263
2. <i>Els Acords Concordataris amb el Vaticà i la situació de l'Església en la nova democràcia</i>	265
2.1. <i>L'envelliment del Concordat de 1953</i>	265
2.2. <i>Camí dels Acords Concordataris</i>	265
2.3. <i>Els Acords del 3 de gener de 1979</i>	266
2.4. <i>Vint-i-cinc anys d'aplicació dels Acords</i>	268
2.5. <i>La tercera transició</i>	268
<i>Bibliografia</i>	270

PRÒLEG

A mitjans dels anys cinquanta va passar per Montserrat monsenyor Charles Moeller i va fer a la comunitat una conferència de la qual em va quedar gravada una frase. Venia de Salamanca, on havia passat un cert temps per a preparar el capítol que pensava dedicar a Unamuno en el proper volum de la seva magna obra sobre la literatura del segle xx i el cristianisme. Va dir-nos que a Salamanca hi ha dues universitats, la civil i l'eclesiàstica, que disten pocs metres l'una de l'altra, però es desconeixen totalment. Eren els anys del nacionalcatolicisme, quan l'Estat es resistia a autoritzar universitats de l'Església, perquè deia que a Espanya ja eren totes catòliques. Però en cap d'aquelles universitats tan catòliques no hi havien les facultats o càtedres de teologia o d'història o de filosofia de les religions que es troben en les universitats laiques de tots els països civilitzats, amb alumnes seglars. Per la seva banda, en les universitats de l'Església (i en els seminaris) d'Espanya es desconeixien la ciència i el pensament de la societat civil circumdant, i àdhuc les ciències eclesiàstiques de França i d'Alemanya, que estaven en ebullició i preludiaven el Concili Vaticà II. Eren anys d'autarquia espanyola econòmica i també teològica. Un cardenal va renyar l'abat Escarré perquè enviava monjos a estudiar a Munic, Lovaina o la Sorbona, en lloc de Salamanca, Comilles o, a tot estirar, a la Gregoriana. El Concili Vaticà II va trobar un episcopat espanyol enrocat en la filosofia i la teologia post-tridentines.

M'he permès aquesta digressió prèvia per remarcar que mossèn Joan Bada l'any 1970 es va doctorar en Història Eclesiàstica en la Pontifícia Universitat Gregoriana de Roma i en el 1984 va obtenir, de la Universitat de Barcelona, el doctorat en Filosofia i Lletres, secció Història,

amb un premi extraordinari, i després, durant molts, anys ha ensenyat Història de l'Església tant en la universitat civil com en l'eclesiàstica. Ha estat, doncs —i és!—, un gran pont entre els dos àmbits, tant en la dimensió de la recerca històrica com en la del mestratge. Ha fet, i fa, treball d'historiador, amb tot el rigor que aquest ofici demana. No defensa cap tesi, ni política ni religiosa; lluny del seu propòsit la pseudo-història apologetica. Com va dir Lleó XIII, quan en 1883 va obrir els Arxius Secrets Vaticans als investigadors, «la primera llei de la història és no gosar mentir; la segona, no tenir por de dir la veritat. A més, que l'historiador no doni peu a la sospita ni d'adulació ni d'animositat».

La present publicació aplega deu treballs seus d'història de l'Església catalana contemporània; però, la perla de la corona d'aquest recull és el penúltim, sobre el vidriós tema de la mort del bisbe Irurita. I també en aquest estudi el Dr. Bada es limita a fer treball d'historiador, sense cap intenció d'atacar o de defensar res ni ningú. El titula «Noves aportacions» i, en efecte, ha emprès una laboriosa investigació que li permet d'oferir dades molt importants i fins ara absolutament desconegudes en un tema en el qual semblava que ja era tot dit. A l'Arxiu Montserrat Tarradellas, dipositat al monestir de Poblet, ha examinat les carpetes referents a la guerra civil, amb els fons del castell de Montjuïc i de la Junta de Seguretat de la Generalitat. A Madrid ha trobat documents de la Creu Roja Internacional sobre els intents d'intercanvi. A l'Arxiu del Nacionalisme Basc, d'Arteaga (Biscaia) i a l'Instituto Labairu, de Bilbao, ha examinat la correspondència del canonge Onaindia, que havia fet de mediador en les gestions per a l'alliberament del bisbe. Finalment, publica, en apèndix, dos documents inèdits importantíssims, que aporten el testimoniatge de dues persones que van veure viu el bisbe Irurita el 28 de gener del 1939. El primer és la carta del Dr. Josep Raventós i Santomà a les seves filles, explicant aquella desconcertant trobada. Una carta que alguns coneixíem, però mai fins ara publicada. En l'altre document, el canonge emèrit, notable biblista i encara ara rector de Torrelavit (actualment diòcesi de Sant Feliu de Llobregat), Josep M. Aragonès i Rebollar, a petició del Dr. Bada, ha posat per escrit per primera vegada el seu record d'aquell misteriós encontre. Noteu que no són declaracions d'anticlericals, de «rojos» partidaris de la República ni de persones que únicament coneixien d'oïda el bisbe de Barcelona, sinó de bons cristians, que el coneixien personalment, i que van restar astorats i descon-

certats quan es va fer el trasllat de les suposades restes i es va assegurar que havia estat assassinat el 3 de desembre de 1936; però no van voler fer escàndol. El Dr. Raventós l'havia atès com a metge, i el pare de mossèn Aragonès també l'havia tractat. Però hi havia més gent en aquellencontre: el Dr. Raventós anava acompanyat d'un tal Riera, i davant del bisbat va veure el seu amic Arbós, que li va indicar que allí hi havia el bisbe Irurita, acompanyat d'un senyor alt, i un altre senyor, l'Aragonès pare, amb els seus dos fills, d'onze i tretze anys. Encara, l'endemà el Dr. Raventós va ser citat a la Diputació (abans i ara, Generalitat) on li van demanar detalls: el nou president de la Diputació, Sr. Milà i Camps; el comte de Ruiseñada; el batlle Miquel Mateu i el coronel Ungría, que no era, com creia el Dr. Raventós, el cap de policia de Barcelona, sinó el cap del Servei d'Informació Militar, pel qual, per tant, passaven totes les informacions que arribaven sobre la situació del bisbe i que, constant-li que era viu, esperava veure'l aparèixer. La seva presència indica bé la importància que Franco donava a l'afer. Tots aquests esperaven que d'un moment a l'altre el bisbe Irurita es mostraria.

La carta del Dr. Raventós esmenta un detall que Mn. Aragonès també m'havia contat, encara que no l'explica en el seu sobri relat. Quan el bisbe els va dir que el deixessin, que el comprometien, el Sr. Aragonès, com per trencar el glaç de la violenta situació creada, li va assenyalar els nois dient: «¿Recuerda a los niños, señor obispo? Los tuvo sobre sus rodillas antes de la guerra». Va ser en un acte de desgreuge, després de la profanació d'un sant-crist. S'havien concentrat al Palau Episcopal una bona colla de portants del santerist, amb les seves túniques i corretges, i el Sr. Aragonès hi havia anat amb els dos fills, aleshores uns quants anys més petits, també amb túniques i corretges. Al saló del tron del Palau, on se celebrà l'acte, el bisbe va dir unes paraules, i, assegut al tron, es va posar a la falda i va abraçar els dos fills del Sr. Aragonès. Irurita, que ho recordava, va dir simplement: «Ah, los niños, los niños... Pero déjenme, que me comprometen». Vaig repassar el *Butlletí* del bisbat i vaig trobar la ressenya de l'acte i el discurs del bisbe. Quan ho vaig mostrar a mossèn Aragonès, em va dir: «Veieu com no m'ho invento?»

De les recerques del Dr. Bada resulten uns fets molt significatius. El 20 de juliol Irurita i Durruti van al bisbat i en retiren prop de dos milions de pessetes, que es lliuren a la Generalitat. La correspondèn-

cia del canonge basc, Alberto de Onaindia, tracta repetidament de les negociacions per a rescatar el bisbe, molt més enllà del 3 de desembre de 1936, suposada data de l'afusellament. Onaindia s'escriu amb Gomà sobre aquests esforços. Quan pel setembre de 1937 Antoniutti, que era delegat apostòlic, és elevat a encarregat d'Afers i presenta les cartes credencials a Franco, aquest li assegura no sols que Irurita es viu, sinó que saben on és amagat, i que van negociant l'intercanvi. A les acaballes de la guerra, el 2 de febrer de 1939, Onaindia escrivia al bisbe Múgica, de Vitoria: «Irujo gastó 24.000 pesetas para conservarle la vida durante 7 meses en la cárcel de San Elías. Desapareció de allí en mayo de 1937». Després dels fets de maig, les forces del govern ocupen Sant Elies, i la documentació de la Creu Roja Internacional certifica que el 5 de juny de 1937 Irurita es troba pres al castell de Montjuïc. El 18 d'octubre de 1937 es nomenen administradors apostòlics per a succeir els bisbes assassinats de Barbastre, Ciudad Real, Cuenca, Jaén, Lleida, Sigüenza i Sogorb, però no per a Barcelona, on continua, a càrrec de la diòcesi, el vicari general, el P. Josep M. Torrent.

De totes aquestes troballes, que el lector podrà valorar en el treball del Dr. Bada, resulta amb tota certesa que el bisbe Irurita no va ser afusellat, com assegura la versió oficial, el 3 de desembre de 1936, i que el 28 de gener de 1939 era viu.

Més recentment, a instàncies de la família del bisbe, dos competents metges forenses van practicar la prova de l'ADN a les despulles enterades a la catedral de Barcelona, però l'informe no va concloure que aquelles restes allí enterrades pertanyessin amb un 99,99 % de probabilitats al bisbe Manuel Irurita Almándo, com aleshores oficiosament es va afirmar, sinó a algú de la seva branca materna. Vaig coincidir amb un dels dos forenses, el Dr. Etxebarria, en un congrés sobre fosses comunes, a la Universitat Catòlica de Notre-Dame (Indiana, EUA) i em va confirmar els termes exactes del dictamen, i també el que m'havien referit dues persones més que van assistir a l'exhumació: que tots els presents van observar i comentar que aquelles despulles eren d'un home bastant alt, mentre que Irurita era baixet. Es pot pensar en el seu nebot i sacerdot familiar Marcos Goñi Almándo, que aquest sí que va ser afusellat el 3 de desembre de 1936.

Les conclusions de l'estudi del Dr. Joan Bada són objectives i sòbries. Distingeix entre allò que hi ha provat i allò que és mera hipò-

tesi. Dóna per provat que a l'any 1939 era viu, però tan sols pot avançar hipòtesis sobre per què després de l'ocupació de Barcelona no es va mostrar en públic i sobre quan i com podia haver mort. Bada creu que el bisbe no estava en condicions d'explicar que s'havia salvat gràcies a la seva relació amb Durruti i, mort aquest, amb Garcia Oliver, i que pagant un rescat havia abandonat el grup de la família Tort, que l'havien acollit juntament amb les religioses vedrunes refugiades en aquella casa i del seu mateix nebot sacerdot. «Seria molt difícil —diu el nostre autor— imaginar el trauma espiritual d'un home profundament religiós i que en treu la conseqüència que no pot presentar-se d'una manera plausible com el bisbe supervivent de la gran matança»? Aventura encara el Dr. Bada, atesa una misteriosa visita del nunci Cicognani a Barcelona el febrer del 1939, la possibilitat que la Santa Seu, ateses les especialíssimes circumstàncies, hagués cregut convenient d'acceptar la renúncia del prelat, i que el nunci se l'emportés en el seu viatge de retorn a Pamplona. Sobre on va anar a parar després el bisbe Irurita i com va morir, no en sabem res. Potser algun dia es descobrirà.

Hilari RAGUER

ORIGEN DELS BISBES DE LES SEUS CATALANES (1500-2010)*

Aquest estudi s'ha fet amb motiu de la presentació de la dimissió de la seu metropolitana de Catalunya del Dr. Josep Pont i Gol, que ha tingut lloc el propassat mes d'abril —dia 9— i el repetit anunci que el mateix farà el bisbe de Vic, quan el proper mes de setembre —dia 3— compleixi els seus 75 anys. També l'ha motivat el que s'ha dit o es va dient en l'actual controvèrsia entorn dels límits del bisbat de Lleida; s'ha dit i escrit que Catalunya té afanys expansionistes, quan de fet els números canten: veurem ben clarament com tant Lleida com Tortosa, les dues diòcesis amb terres avui no geogràficament catalanes, han estat confiades majoritàriament a bisbes no-catalans, almenys des del segle XVI fins ara. Finalment, un tercer motiu: el nomenament d'un castellà de Valladolid per a la seu metropolitana de Sevilla, residència del govern autonòmic d'Andalusia, tot just acabades les eleccions i abans d'organitzar-se tant el govern autonòmic com el Parlament. Per això, la darrera part de l'article està dedicada a la relació d'origen dels bisbes-comunitats autònomes, atenent d'una manera especial als nomenaments fets d'ençà del 1977, any en el qual el cap de l'estat espanyol, el rei Joan-Carles I, va renunciar al dret de presentació; aquest dret, des del concordat del 1753, corresponia als caps de l'estat espanyol: ara els nomenaments han estat fets lliurement per la santa Seu.

L'estudi és ben senzill. S'ha tractat d'agafar l'Eubel,¹ per a completar els episcopologis ja publicats, per exemple a la *Gran Enciclopèdia*

* Publicat originàriament en *Qüestions de Vida Cristiana* 113 (1982) 102-110. Actualitzat fins 2010.

1. *Hierarchia catholica*, vols. III (Münster 1923), IV (Pàdua 1935), V (Pàdua 1952), VI (Pàdua 1968) i VIII (Pàdua 1979), encara que coneguts amb el nom d'Eubel, el IV fou preparat per P. Gauchat i els altres pels caputxins P. Ritzler i P. Seirin. Pot consultar-se també

Catalana; destriar els bisbes nomenats de nou dels trasllats a l'interior del Principat (els ja bisbes que, procedents d'altres seus de fora del Principat, han estat nomenats per a seus catalanes els considero de nou nomenament). L'àrea geogràfica, que determina la catalanitat amb vista a aquest estudi, és la corresponent a l'espai que avui ocupen les quatre províncies, en les quals va ser dividit el Principat al segle XIX; sens dubte és un criteri discutible, però no voldria que també amb la inclusió de bisbes nascuts per exemple a Tamarit de Llitera o a Maella, es volguessin veure afanys expansionistes. D'altra banda, això afecta com a màxim mitja dotzena de nomenaments nous i trasllats, que no determinen pel seu volum el resultat global del treball.

Els límits temporals van des del 1500 fins al 1982, distribuïts en etapes que, d'una o altra manera, marquen etapes diferenciades en la història de l'Església del nostre país. Si el segon límit és obvi, el primer ve determinat per ser l'inici del segle en el qual, com diré tot seguit, va anar-se establint el dret d'intervenció dels reis en els nomenaments episcopals.

D'entrada les xifres globals són: 339 bisbes, dels quals 131 (38,64 %) han estat catalans i 208 (61,35 %) no-catalans; d'aquests 339, 282 han estat de nou nomenament i 57 traslladats entre seus del mateix Principat. Dels 282, 99 (35,10 %) eren del Principat i 183 (64,89 %) de fora. Distribuïts per seus episcopals són:

Bisbats	total	catalans	percentatge	no catalans
Barcelona	52	19	(36,53 %)	33
Girona	44	24	(54,54 %)	20
Lleida	51	13	(25,49 %)	38
Solsona	32	11	(34,37 %)	21
Tarragona	41	15	(36,58 %)	26
Tortosa	39	8	(20,51 %)	31
Urgell	41	18	(43,90 %)	23
Vic	39	23	(58,97 %)	16

La distribució per etapes històriques és la següent:

José Manuel CUENCA TORIBIO, *Sociología de una élite de poder de España e Hispanoamérica contemporáneas: jerarquía eclesiástica 1789-1965*, Còrdova 1976.

QUADRE 1

	1500-1563		1563-1640		1640-1715		1715-1851		1851-1939		1939-1982		cat – no – total cat		
	cat – no cat		cat – no cat		cat – no cat		cat – no cat		cat – no cat		cat – no cat		19	33	52
Barcelona	5	2	5	3	2	3	0	16	6	6	1	3	19	33	52
Girona	1	3	5	4	8	1	3	9	5	3	2	0	24	20	44
Lleida	1	6	4	7	3	8	0	11	4	3	1	3	13	38	51
Tarragona	2	2	2	7	1	4	5	7	4	4	1	2	16	25	41
Tortosa	1	4	2	8	2	4	0	10	3	3	0	2	8	31	39
Urgell	1	4	5	3	3	4	1	10	4	2	3	0	18	23	41
Vic	0	3	6	7	6	1	4	3	6	2	1	0	23	16	39
Solsona			2	3	3	4	1	9	4	2	1	3	11	21	32
nomenaments	36 + 4 estrangers		73		57		89		61		23		339 + 4 estrangers		
nous varien	26 10		60 13		46 11		85 4		45 16		20 3		282 57		
catalans no-catalans	8 (30,76 %) 18 (69,23 %)		25 (41,66 %) 35 (58,33 %)		22 (47,82 %) 24 (52,17 %)		12 (14,11 %) 73 (85,88 %)		25 (55,55 %) 20 (44,44 %)		7 (35 %) 13 (65 %)		99 (35,11 %) 183 (64,89 %)		

L'escala, doncs, de valor absolut pel que fa a l'origen català dels bisbes és: Girona, Vic, Barcelona, Urgell, Tarragona, Lleida, Solsona, Tortosa, i la d'ordre relatiu: Vic, Girona —úniques que superen el 50 %—, Urgell, Tarragona, Barcelona, Solsona, Lleida, Tortosa.

Al primer període, en el qual cal tenir present que Solsona encara no havia estat erigida —ho fou el 1593— i que hi havia el bisbat d'Elna, la majoria de bisbes eren catalans i acostumava a ser-ho «d'entrada». Aquest període marca la transició entre l'etapa del dret de súplica, que havia substituït la d'assentiment a partir del Cisma d'Occident i que s'acaba pràcticament el 1486, data en la qual la reina Isabel I de Castella i de retruc Ferran II d'Aragó intentaren d'anar aconseguint el dret de presentació, que finalment seria concedit per Adrià VI a Carles I, el 6 de setembre del 1523. Aquesta voluntat, reflectida en la broixa frase d'Eubel *presentatus a caesare*, que es va fent més freqüent, queda palesa en el fet que únicament 8 (30,76 %) dels nous bisbes seran fills del Principat, que s'havia mostrat molt més proper a Carles de Viana que no a la mare del rei en les anteriors pugnes internes de la dinastia.

En el segon període, de l'acabament del Concili de Trento (1563) fins a la guerra dels segadors o revolta catalana (1640), els percentatges s'apropen més, ara són 25-35 (41,66 % – 58,33 %). Evidentment que en això influí el Concili i, sobretot, l'empenta contrareformadora del pontificat, que volia fer front a la progressiva invasió del camp eclesiàstic per l'autoritat reial. El capítol 1 «De reformatione», de la sessió XXIV (11 novembre 1563), confiava als concilis provincials, presidits pel metropolità, d'establir la manera de fer la informació prèvia sobre els possibles candidats a les seus vacants, informació que calia trametre al papa perquè decidís. Precisament, el Concili Provincial de la Tarraconense, el primer celebrat en tota l'Església per a la recepció del Tridentí, presidit per l'arquebisbe Loaces, de l'any 1564, va voler consultar al rei Felip II com es podia compaginar aquest cànon amb el dret de presentació del rei d'Espanya; el resultat va ser la clausura del concili per ordre del rei.² Malgrat tot, en els concilis provincials anirem trobant la constant petició, ja antiga val a dir-ho, que els beneficis, per

2. Vegeu sobre aquest afer Joan BADA, *Situació religiosa de Barcelona en el segle XVI*, Barcelona 1970, 189-211

tant també els majors o consistorials, és a dir, els bisbes, siguin concedits a naturals del Principat.

S'accentua aquesta tendència almenys a l'equilibri, en el tercer període, de la revolta catalana (1640) fins al decret de Nova Planta (1716); en aquesta època són 22-24 (47,82 % – 52,17 %) la relació de bisbes fills del Principat i de fora d'ell. La participació dels eclesiàstics en la revolta, significada en la persona de Pau Claris, el canonge d'Urgell enfrontat amb el seu bisbe castellà, i molt possiblement la voluntat dels reis de no provocar encara més els catalans, en seria una plausible explicació. Qui sap si fins i tot la por del prestigi de la clerecia no hi contribuï també, tot i que els bisbats de frontera (Lleida i Tortosa), així com Urgell, van ser ocupats per bisbes no-catalans.

La tendència alcista es trunca i s'arriba a la cota més baixa de bisbes catalans en el període que va des del decret de Nova Planta (1716) fins al concordat del 1851. Són només 12 enfront de 73 els bisbes originaris del Principat (14,11 % – 85,88 %) i algunes seus com Barcelona, Lleida i Tortosa no en tindran cap, mentre que Urgell i Solsona en tindran només 1; curiosament Tarragona, la seu metropolitana, es mantindrà, mentre que Girona disminuirà, mantenint-se únicament Vic. La desnacionalització violenta de Catalunya agafa també l'Església, ara que la monarquia borbònica, fallida la primera temptativa en el concordat del 1737, aconsegueix en el de 1753 el reconeixement del Patronat universal sobre tots els beneficis, majors i menors, de l'església peninsular. És l'etapa del regalisme, en la qual fins i tot el costum tradicional de la Tarraconense —l'única metròpoli que pot vanagloriar-se d'aquesta pràctica ininterrompuda des del s. XIII— de convocar cada tres o cinc anys un concili provincial serà truncada per voluntat de Carles III (1769). És l'etapa de la introducció progressiva del castellà en la predicació i en l'administració eclesiàstica, tot i que també es nota la resistència a acceptar-ho passivament. Ni que sigui gairebé furtivament el català es mantindrà en la pietat popular i altres expressions religioses del poble català.

Aquesta mala ratxa es talla, arribant a la cota més alta de catalanitat de l'episcopat, en l'etapa que va des del concordat amb Isabel II (1851) fins a la guerra civil del 1936; 25 nous bisbes catalans enfront de 20 (55,55 % – 44,44 %). Josep Massot ha fet ressaltar en les pàgines

d'aquesta mateixa revista³ la intervenció del P. Claret en la promoció de l'episcopat català i a fe que és així: Antoni M. Claret és confessor de la reina des del 1857 fins al 1868, quan la «Septembrina» enderroca la reina, i en aquesta etapa són 9 els nomenaments de bisbes nous per a seus catalanes, dels quals 7 són del Principat i els altres dos de Maella (Montserrat de Barcelona) i de Tamarit (Bonet per Girona); encara més els tres únics bisbes de Tortosa, fills del Principat, des del 1702 fins a l'actualitat, van ser nomenats en aquest període (Esteve 1857, Pratmans 1859, Vilamitjana 1861). La primera dictadura d'aquest segle va truncar aquestes actuacions: els 6 bisbes nomenats (Urgell, Tarragona i Solsona ja el tenien; Irurita va ser-ho primer de Lleida i després de Barcelona) foren no-catalans, ni que, com ja ha notat Massot, fossin de València o de les illes.

El darrer període es presta encara a poques consideracions, tot i tenir present que dels 6 períodes ocupa el quart lloc en els percentatges relatius.

* * *

L'estructura territorial de l'Església a Espanya és avui dia la següent: Burgos (Burgos, Bilbao, Osma, Palència, Vitòria), Granada (Granada, Almeria, Cartagena-Múrcia, Jaén, Guadix-Baza, Màlaga), Oviedo (Oviedo, Astorga, Lleó, Santander), Pamplona (Pamplona, Calahorra-Logrono-La Calzada, Jaca, Sant Sebastià), Santiago (Santiago, Lugo, Mondonedo-Ferrol, Orense, Tuy-Vigo), Sevilla (Sevilla, Badajoz, Cadis-Ceuta, Canàries, Còrdova, Huelva, Jerez, Tenerife), Tarragona (Tarragona, Girona, Lleida, Solsona, Tortosa, Urgell, Vic), Toledo (Toledo, Ciudad Real, Còria-Càceres, Conca, Plasència, Sigüenza-Guadalajara), València (València, Albacete, Eivissa, Mallorca, Menorca, Oriola-Alacant, Sogorb-Castelló), Valladolid (Valladolid, Àvila, Ciudad Rodrigo, Salamanca, Segòvia, Zamora), Saragossa (Saragossa, Barbastre, Osca, Tarassona, Terol), més les dues seus arquebisbats no metropolitans de Barcelona i Madrid; són, doncs, 65 seus episcopals (13 arquebisbats i 52 episcopals) a les quals caldria

3. Josep MASSOT I MUNTANER, «El Vaticà i Catalunya», *Qüestions de Vida Cristiana* 109 (1981) 43-63, on trobareu també altres referències bibliogràfiques.

afegir l'ordinari per a les forces armades que des de l'any 1951 és un arquebisbe no residencial.

Com es pot veure el mapa eclesiàstic i el mapa de les autonomies (comunitats autònomes) segons l'art. 143 de la Constitució no lliga pas gaire en la majoria dels casos. Aquestes són les previstes en el marc de l'Estat Espanyol: Andalusia, Aragó, Astúries, Balears, Canàries, Cantàbria, Castella-Lleó, Castella-la Mancha, Catalunya, Ceuta, Extremadura, Galícia, Madrid, Melilla, Múrcia-Albacete, Navarra, País Basc, Rioja, València. Únicament, doncs, Catalunya (feta l'excepció de l'arquebisbat de Barcelona), Galícia i Aragó tenen perfecta coincidència entre un i altre mapa (fent l'excepció dels territoris de Lleida a la província d'Ossa i de Tortosa a la de Sogorb-Castelló). D'altra banda els límits de les diòcesis també presenten variants curioses. Voler, doncs, centrar la qüestió únicament en els límits de Lleida i la província eclesiàstica d'Extremadura és reduir el problema i no voler afrontar-ne de més greus com ara les províncies eclesiàstiques de Burgos, de Pamplona, d'Oviedo, el tema de les illes, tant Balears com Canàries, etc. Una vegada més l'enfrontament entre l'esdevenir històric i la realitat del present entren en col·lisió i plantegen problemes, que potser cal afrontar amb més imaginació i inventiva de la que pugui marcar el dret canònic per no deformar la pastoral, que és la tasca primordial de l'Església.

En el quadre adjunt es pot veure l'any de nomenament de l'actual episcopat espanyol:

QUADRE 2

anys 50		anys 60		1970	1971	1972	1973	1974
Orense	52	Tenerife	62	Almeria	Barcelona	Sogorb	Cadis	Barbastre
Oriola	54	Burgos	64	Mondonedo	Jaén		Conca	Terol
Vic	55	Ciudad Rod.	64	Osma	Madrid		Girona	
		Salamanca	64	Segòvia	Santander		Màlaga	
		Astorga	67	Tarragona	Toledo		Mallorca	
		Lleida	68		Urgell		Santiago	
		Huelva	69					
		Oviedo	69					
		Tortosa	69					
1975		1976		1977	1978	1979	1980	1981
Valladolid		Àvila		Còria-Càceres	Canàries	Bilbao	Badajoz	Albacete
		Calahorra		Osca	Cartagena	Lleó	Lugo	Sigüenza
		Ciudad Real		Menorca	Còrdova	Sant Sebastia	Jerez	
		Guadix		Solsona	Granada	Vitòria		
		Eivissa		Saragossa	Jaca			
		Plasència			Palència			1982
		Tuy-Vigo			Pamplona			Sevilla
		Zamora			València			Tarassona

Per províncies el seu origen és:

Àlava	2	Lleida	2
Albacete	2	Lugo	1
Alacant	1	Navarra	2
Almeria	1	Orense	2
Balears	2	Oviedo	2
Barcelona	6	Pontevedra	1
Burgos	3	Tenerife	1
Cadis	1	Sevilla	3
Castelló	2	Tarragona	1
Coruña	1	Terol	1
Girona	1	Toledo	3
Granada	3	València	6
Guípzcoa	2	Valladolid	4
Lleó	3	Biscaia	4
		Saragossa	2 ⁴

Si ens fixem en la relació d'origen bisbes-província eclesiàstica a la qual pertanyen en l'actualitat, és la següent:

Burgos	0/4	Tarragona	5/7
Granada	3/6	Toledo	1/6
Oviedo	0/4	València	4/7
Pamplona	2/5	Valladolid	1/6
Santiago	3/5	Saragossa	1/5
Sevilla	2/8	Madrid	0/1
		Barcelona	1/1

Evidentment aquest és l'arc al qual s'ha arribat des del 1952 (Orense) fins al 1982 (Sevilla), és a dir, al llarg de trenta anys de pro-

4. Cal afegir-hi els 9 bisbes auxiliars: 3 a Barcelona (1968, de Barcelona), 3 a Madrid (1969, de Madrid; 1972, d'Albacete i Jaén), 1 a Santiago de Compostel·la (1976, de La Coruña), 1 a Bilbao (1976, de Bilbao), 1 Oviedo (1980, de Salamanca). Per un estudi similar per al període 1878-1938, cfr. José Manuel CUENCA, *Sociología de una élite de poder de España e Hispanoamérica contemporáneas*, 226.

mocions episcopals; si ens apropem a aquests darrers anys, des de la renúncia al dret de presentació els resultats són els següents:

- 1977 0/5,
- 1978 3/7, però cap de nou nomenament, sinó traslladats d'altres seus
- 1979 3/4, tampoc cap de nou, 1 ja era auxiliar de la pròpia seu.
- 1980 2/3, 1 de nou i l'altre (Jerez) ja era auxiliar de Sevilla.⁵
- 1981 0/2, van ser trasllats.
- 1982 0/2, 1 de nou (Tarassona) i un trasllat (Sevilla, procedent de Tànger).

Sobre 24 nomenaments en aquest període, 8 l'han obtingut de la pròpia província eclesiàstica (Còrdova, Granada, València, Bilbao, Sant Sebastià, Vitòria, Lugo, Jerez), però únicament un per nomenament nou.

Al moment present, doncs, Galícia i Catalunya presenten un episcopat majoritàriament fill de la pròpia terra; València també ho fora, però cal tenir present que abasta també les illes Balears. ¿Es mantindrà la tònica a casa nostra a l'hora de nomenar els successors de l'arquebisbe-metropolità de Tarragona i del bisbe de Vic?

5. L'auxiliar d'Oviedo, originari de Salamanca.

ADDENDA

L'interrogant amb el que acabava l'anterior treball es va resoldre afirmativament amb els nomenaments de Ramon Torrella Cascante, que va ser nomenat arquebisbe metropolità de Tarragona, deixant els càrrecs que tenia a la Cúria Romana (vicepresident del Consell de Laics i de la Comissió Pontifícia [1970] i Vicepresident del Consell Pontifici Cor Unum [1971]). Havia estat amb anterioritat bisbe auxiliar de Barcelona (1968-1971). Bisbe de Vic en fou nomenat Josep Guix, que era bisbe auxiliar de Barcelona des de 1968. Els dos nomenaments es feren l'any 1983.

Des d'aleshores ençà fins a 31 de desembre de 2010 han estat nomenats 19 bisbes residencials i nou auxiliars, dels quals cinc van passar a residencials (Martínez Sistach a Tortosa, Sàiz a Terrassa, Soler a Girona, Trasserra a Solsona i Vives a Urgell), un està jubilat (Tena), un altre va morir (Carrera, 2008), i dos poden encara ser nomenats residencials (Taltavull i Cristau). Han estat nomenats de nova creació Romà Casanova (Vic), Pardo (Girona) i Xavier Novell (Solsona).

Van canviar de seu episcopal, dintre de la Tarraconense, Carles de Tortosa a Barcelona (1990) i Martínez Sistach d'auxiliar de Barcelona a Tortosa, Tarragona i Barcelona successivament. Procedien de seus de fora de la Tarraconense: Torrella, procedent de la Cúria Romana (1983), Salinas d'Eivissa a Tortosa (1997), Ciuraneta de Menorca a Lleida (1999), Piris de Menorca a Lleida (2008), Cortés d'Eivissa a Sant Feliu de Llobregat (2004).

Des del 2004 ha canviat la geografia eclesiàstica del Principat, que ja havia patit una forta retallada de parròquies de Lleida que havien passat a Barbastre (1995 i 1998); en l'esmentat any la Cúria Romana va decidir mantenir l'arquebisbat metropolità de Tarragona amb set bisbats sufraganis i convertir en metropolità Barcelona amb dues diòcesis de nova creació: Terrassa i Sant Feliu de Llobregat, sense crear, d'altra banda, la Regió Eclesiàstica, d'acord amb el cànon 433 i amb la petició del Concili Provincial Tarraconense de 1995. Actualment, doncs, Catalunya té dos arquebisbats i vuit bisbats. Des de la perspectiva del lloc de naixement dels 10 bisbes residencials i els dos auxiliars és la següent: originaris del Principat vuit, de València tres, de Balears un.

LA LLIBERTAT RELIGIOSA A BARCELONA A LA LLUM DE LA CONSTITUCIÓ ALFONSINA (1876)

1. PRECEDENTS: LA RELIGIÓ CATÒLICA EN LES CONSTITUCIONS ESPANYOLES DE LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIX

De la convulsa etapa política en la qual Espanya entra en la història contemporània són dos els documents que, per primera vegada, es veuen obligats a definir l'estatut de la religió catòlica en la seva llei fonamental, cosa innecessària fins a aquell moment, ja que quedava clara la vinculació entre el tron i l'altar, expressada també en el Concordat de 1753.

L'Estatut de Baiona del rei Josep I Bonaparte (6 juliol 1808) el definí així: «La religión católica Apostólica y Romana, en España y en todas las posesiones españolas, será la religión del Rey y de la Nación y no se permitirá ninguna otra» (art. 1).¹ La Constitució de les Corts gaditanes no es quedaren pas enrera en afirmar que «la religión de la nación española es y será perpetuamente la católica, apostólica y romana, *única verdadera* [la cursiva és meua]. La nación la protege por leyes sabias y justas, y prohíbe el ejercicio de cualquier otra» (art. 12).

Ambdós textos legals coincidien, doncs, a declarar que l'Estat espanyol era confessional i a excloure la llibertat religiosa. Ambdós textos també, en conseqüència, incorporaven d'una manera o d'una altra l'estament eclesiàstic a l'estructura estatal, i l'Església catòlica continuava veient respectada la seva part de privilegis a l'estil de l'antic règim, tot

1. Per a tots els textos constitucionals que cito vegeu E. TIerno GALVÁN, *Leyes políticas españolas fundamentales (1808-1936)*, Madrid: Editorial Tecnos 1968.

i que unes altres disposicions, tant del govern bonapartista com de la regència, van prendre una sèrie de mesures, clarament antieclesiàstiques com ara: la reducció de convents, la supressió de la Inquisició, les primeres desamortitzacions i altres.

Tant un text com l'altre van tenir dificultats per a aplicar-se donada la situació fluctuant de la guerra contra el francès.

En acabar-se la presència de Josep I s'acaba la vigència de l'Estatut de Baiona. La Constitució gaditana, en canvi, va tenir una reedició, breu també, en proclamar-se el trienni liberal (1820-1823), que no va posar en dubte l'afirmació de l'article 12, adoptant postures que tenien com a punt de referència el regalisme del segle XVIII.

En el clima de l'enfrontament entre carlistes i liberals i en un canvi radical de la relació entre Església i Estat per les lleis desamortitzadores de 1835-1837, fou revisada la Constitució de 1812. El nou text fonamental fou aprovat i publicat en nom d'Isabel II, per la reina-governadora Maria Cristina, (18 juny 1837). Coherent amb el comportament anticlerical del govern —la desamortització començà a aplicar-se un mes després de la proclamació del text fonamental (19 juliol 1837)— el nou text rebaixava el nivell de les anteriors formulacions en dir simplement que «la Nación se obliga a mantener el culto y los ministros de la Religión Católica que profesan los españoles» (art. 11). Desapareixia, doncs, la confessionalitat explícita o implícita de l'Estat, però tampoc no s'obria el camí a la presència de la llibertat religiosa. Amb tot, el text assumia la llibertat d'expressió, que evidentment incloïa la temàtica religiosa.²

El triomf dels conservadors, amb el general Narváez al front del govern moderat, que succeïa al general Espartero, donà pas, d'una banda al fet que el govern plantegés a les Cambres la possibilitat de signar un concordat amb Roma —el de 1753 es considerava trencat— i per això va ser aprovada la llei que permetia al Govern emprendre les negociacions (8 maig 1845), i, de l'altra, es redactà una nova constitució, proclamada el 23 de maig de 1845, en què es deia: «la religión de la nación española es la Católica, Apostólica, Romana. El estado se obliga a mantener el culto y sus ministros» (art. 11). El resultat era

2. Recordeu que la Inquisició havia estat suprimida definitivament per decret de la reina-governadora, el 15 de juliol de 1834.

un híbrid, no tan contundent com el text de 1812, però assumint el de 1837, en referència al manteniment del clergat, necessari després del desgavell econòmic que sofria l'Església catòlica amb la desamortització. De tota manera, es mantenia la llibertat d'expressió i la supressió de la censura; també els eclesiàstics podien ser presents, en virtut del seu càrrec (arquebisbes i bisbes) en el Senat; però, en canvi, eren exclosos del congrés, donat que l'article 22 reclamava ser «de estado seglar» per a poder optar a les eleccions. De fet, amb anterioritat la llei d'imprensa (10 abril 1844) havia ja assenyalat com a delictes de subversió els impresos contraris a la religió catòlica o que fessin mofa dels dogmes i del culte (art. 35), i determinava que tots els llibres sobre dogmes, sobre Sagrada Escripura i sobre moral cristiana necessitaven una censura prèvia per a la seva publicació, i s'assenyalaven les penes pels contraventors (arts. 105-106).

El reconeixement per part de Pius IX d'Isabel II com a reina d'Espanya desmarcava l'Església de la vinculació carlista (17 juliol 1848), i l'expedició militar espanyola a Itàlia per a reforçar la postura política del papat, facilitaren el camí i les negociacions del concordat que van culminar al cap de sis anys, en què va signar-se, i fou ratificat en el mes d'abril de 1851. L'article 1 deia: «la religión católica, apostólica, romana, que con exclusión de cualquier otro culto, continúa siendo la única de la nación española, se conservará siempre en los dominios de S.M.C con todos los derechos y prerrogativas de que debe gozar según la ley de Dios y lo dispuesto por los sagrados cánones».³ Una bona part dels acords feien referència a la reestructuració de l'Església espanyola, tant territorialment⁴ com des del punt de vista del personal i en l'establiment de l'escala salarial, ja que l'Estat assumia el manteniment del culte i del clergat. En ordre al tema de la meua comunicació he de posar de relleu, d'una banda, que l'article 2 determinava que tot l'ensenyament de l'Estat espanyol, en tots els seu nivells, es faria d'acord amb la doctrina catòlica i que el clergat tindria capacitat d'inspecció

3. Vegeu el text íntegre en *Historia de la Iglesia en España*, vol. V, *La Iglesia en la España contemporánea (1808-1975)*, Madrid: BAC 1947, 719-730.

4. L'estructura provincial establerta l'any 1833 havia convertit en obsoleta la geografia eclesiàstica, i la monarquia volia que s'adeqüés a la geografia civil; encara avui dia el tema en alguns casos està pendent.

per a poder-ho verificar i, d'altra banda, que a l'article 3 l'Estat es comprometia a respectar i a fer respectar l'autoritat episcopal, sobretot per a «impedir la publicació, la introducció o circulació de llibres dolents i nocius».

La «vicalvarada» obligà a la dimissió del govern moderat i es preparà una nova constitució que no fou promulgada (1856), la qual volia corregir aquestes concessions, i en l'article 14 s'assenyala el camí de futures constitucions (1869 i 1876). Deia, en concret, que «la nación se obliga a mantener y proteger el culto y los ministros de la religión católica que profesan los españoles. Pero ningún español ni extranjero podrá ser perseguido por sus opiniones y creencias religiosas, mientras no las manifieste por actos públicos contrarios a la religión». S'entreobria la porta a la tolerància, primer pas per arribar a la llibertat religiosa.

2. LA «SEPTEMBRINA» I EL SEU COMPORTAMENT RELIGIÓS

La «revolució gloriosa» està profundament marcada pel seu caràcter anticlerical, dos anys abans de la Comuna de París. Les Junes Revolucionàries duraren un mes (el 20 d'octubre foren suprimides), període en el qual gairebé podem dir que Espanya va ser «un regne de taifes republicanes». Les decisions es prenien a nivell de la *Junta Revolucionària* de cada població i reflecteixen moltes vegades l'esclat de reivindicacions socials que feia temps intentaven obrir-se pas. La bona relació entre monarquia i església en la dècada dels seixanta implica fàcticament l'Església en els objectius revolucionaris. Es suprimiren els jesuïtes i, seguidament, els altres instituts religiosos, es confisca el patrimoni eclesiàstic, exceptuant-ne les biblioteques dels seminaris, als quals, però, se suspenia l'ajut econòmic. No cal enumerar més fets, ja que resten fora de l'àmbit cronològic del Congrés; però sí que cal esmentar les constitucions que s'aprovaren en aquest temps: la de 1869 (5 juny) i la de 1873 (17 juliol), encara que van quedar només en projecte.